

MAGDALENA ŻABOWSKA

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu
Instytut Języka Polskiego

Makroskładnia – wypowiedzeniowe struktury syntaktyczne

Słowa kluczowe: składnia; akt mowy; wypowiedzenie; zdanie względne

Keywords: syntax; speech act; utterance; relative clause

1. Podstawą opozycji *zdanie – wypowiedzenie* (zdanie użyte) w sensie, jaki nadała tym terminom Jadwiga Wajszczuk (2005) – opozycji wywiedzionej wprost z podstawowego dla opisu języka rozróżnienia *langue i parole* (de Saussure 1961, 2004) – były właściwości semantyczno-składniowe leksykalnych elementów języka (por. syntaktemy i parataktemy, zob. §2). Postulowane przez Ferdinanda de Saussure’a (1961) *językoznawstwo mowy jednostkowej* (*gramatyka dyskursu* (de Saussure 2004)) oprócz poziomu jednostek języka (ich znaczeń oraz funkcji w wypowiedzeniu)¹ powinno uwzględniać także reguły transformacji: przekształcania wypowiedzeń oraz tworzenia wypowiedzeń złożonych. W tym sensie teoria *realizacji* (zob. Hjelmslev

¹ Prowadzone w ostatnich latach analizy wyrażen należących do poziomu nieprzedmiotowego, głównie jednostek metatekstowych, pozwoliły na rozpoznanie ich statusu i funkcji w wypowiedzeniu oraz sposobu współwystępowania z innymi elementami wypowiedzenia, zob. opracowania podstawowych klas wyrażen reprezentujących poziom meta-, tj. spójników, partykuł oraz operatorów metapredykatywnych, zob. Wajszczuk 1997, Grochowski, Kisiel, Żabowska 2014, Danielewiczowa 2012.

1979) nie została dotychczas zaproponowana². Przedstawiona w niniejszym artykule analiza wybranych struktur syntaktycznych, tradycyjnie uznawanych za należące do składni zdania, ma na celu wskazanie i scharakteryzowanie przykładowych typów konstrukcji, które mogą być uznane za reprezentujące poziom wypowiedzenia w przyjętym tu sensie; stanowi zatem wstępne rozpoznanie reguł dotyczących ich włączania w strukturę wypowiedzenia, czyli „gramatyki” wypowiedzenia (składni pragmatycznej).

2. Punktem wyjścia dla prezentowanych analiz są przyjęte następujące rozróżnienia, zestawione w postaci członów wzajemnie powiązanych par opozycyjnych: a) *zdanie vs. wypowiedzenie*; b) *składnia zależności vs. kookurencja (współwystępowanie)*; c) *związek składniowy (syntagma) vs. struktura syntaktyczna*; d) *mikroskładnia vs. makroskładnia*.

Wypowiedzenie to zdanie użyte, zrealizowane i zaktualizowane. W odróżnieniu od zdania (przedwypowiedzeniowej jednostki mowy, ujmowanej *in potentia*) wypowiedzenie jest rozczłonkowane ze względu na treść, czyli na to, o czym się mówi, i co o tym czymś jest powiedziane – ma strukturę tematyczno-rematyczną (STR), natomiast zdanie stanowi realizację struktury predykatowo-argumentowej (SPA). Wypowiedzenie przynależy zatem do mówienia (*parole*) – w terminologii J. Wajszczuk (2005) do „zdyscyplinowanej pragmatyki” – czyli teorii realizacji, *praksematyki* (w odróżnieniu od bazującej na celach i skutkach wypowiedzi teorii czynności mownych (aktów mowy), a także wiążącej wypowiedź z czynnikami sytuacyjnymi teorii użycia (pragmatyki w tradycyjnym sensie)). Przyjmuję, że na wypowiedzenie (zdanie użyte) składa się: a) aktualizacja zdania (SPA) (w postaci aktu referencji i predykcji, por. *ja, ty, to* itd.), b) metatekst (poziom komentarzy do tego, co jest mówione, np. *na przykład, mianowicie, zatem*), oraz c) realizacja (bieżące użycie = wypowiedanie, np. korekta czy komentarze dotyczące samego mówienia, np. *podsumowując*). Opozycji *zdanie – wypowiedzenie* odpowiada zróżnicowanie na klasy części mowy (wyróżnione na podstawie cech funkcjonalnych³): poziom przedmiotowy języka reprezentują czasow-

² Por. teorie wypowiedzenia i wypowiedzania, które zapoczątkował Charles Bally, por. np. Benveniste 1966, Ducrot 1980.

³ Przyporządkowania te bazują na funkcji, nie na właściwościach formalnych wyrażań, por. np. metapredykaty przysłówkowe czy przymiotnikowe typu *spokojnie (zdzęży)*, *jawnie (oszczerczy)*, *kompletny (idiota)* (zob. Danielewiczowa 2012) czy reprezentują-

niki, rzeczowniki, liczebniki, przymiotniki, przysłówki, natomiast poziom wypowiedzenia – spójniki, partykuły oraz komentarze metatekstowe (funkcja tych klas wyrażen polega na komentowaniu elementów struktury informacyjnej wypowiedzenia, tzn. rematów i całych struktur tematyczno-rematycznych, zob. Wajszczuk 1997, 2005).

Ze względu na typ związku, jaki tworzy dane wyrażenie z elementem, z którym wchodzi w relację, odróżnia się *składnię zależności* i *kookurencję* (*współwystępowanie*). Składniowy związek zależności polega na spełnieniu semantycznych implikacji wyrażen: dwustronnych (np. czasownik – rzeczownik) lub jednostronnych (np. przysłówek względem czasownika); dotyczy wymagań semantyczno-składniowych wyrażen (zob. Karolak 1972, 2002). Elementy leksykalne wchodzące w taki typ relacji nazywane są syntaktaktemami (zob. Wajszczuk 2005), por. np. czasowniki, rzeczowniki, przymiotniki, przysłówki. Z kolei terminem kookurencja obejmuje się związki między wyrażeniami, które nie nakładają na wyrażenia, z którymi wchodzi w relację, wymagań semantyczno-składniowych, tzn. łączą się z elementami reprezentującymi różne klasy gramatyczne i semantyczne, cechuje je zatem swoboda łączliwości, są to parataktemy, reprezentowane przez spójniki czy partykuły (zob. Wajszczuk 2005). Tym natomiast, co jest inherentną właściwością parataktemów, są ich wymagania funkcjonalne (ze względu na STR), np. partykuła wchodzi w relację z rematem (przy czym nie: *m o ż e* wchodzić w związek z rematem, ale: *jest partykułą, dla t e g o ż e* komentuje remat⁴). Zatem, wyróżnić można dwa rodzaje związków, w jakie wchodzi wyrażenia językowe: na poziomie zdania jest to zależność (dependencja), na poziomie wypowiedzenia – współwystępowanie (kookurencja). Członami tak rozumianych związków są odpowiednio: elementy pojęciowo-kategorialne i elementy funkcjonalno-komunikacyjne.

Opozycja *związek składniowy* (*syntagma*) vs. *struktura syntaktyczna* opiera się na opozycji między zależnością (dowolnego typu) a brakiem zależności składniowej. Zenon Klemensiewicz (1953), za nim Wojciech Górny (1962), charakteryzując zestawienie, używają sformułowania „twory syntaktyczne”. Pojęcie struktury syntaktycznej w przyjmowanym tu rozumieniu ma szerszy

ce poziom nieprzedmiotowy wyrażenia tradycyjnie uznawane za przyimki, np. *oprócz* (zob. Wajszczuk 2011).

⁴ Taka definicja partykuły została przyjęta w *Słowniku gniazdowym partykuł polskich*, zob. Grochowski, Kisiel i Żabowska 2014.

zakres niż związek składniowy, obejmuje bowiem także składniki czy struktury dodatkowe, włączone (w dowolny sposób, także np. nawiasowo) do zdania czy wypowiedzenia.

Terminy *mikro-* i *makroskładnia* zostały zaczerpnięte z koncepcji opisu wypowiedzenia przyjętej przez tzw. Grupę z Fryburga, której czołowymi przedstawicielami są Alain Berrendonner, Claire Blanche-Benveniste, Marie-José Béguelin, Denis Apothéloz czy Françoise Zay. Mikroskładnia (*micro-syntaxe*) dotyczy poziomu zdania (*clause*), bazuje na zależności: rekacji (relacji solidarności – implikacji jedno- lub dwustronnej) i determinacji (implikacji jednostronnej, konkatenacji), z kolei termin makroskładnia (*macro-syntaxe*) – wcześniej pragmaskładnia (*pragma-syntaxe*) – w tej koncepcji jest stosowany do opisu „okresu” (*période*), tzn. minimalnej jednostki dyskursu (delimitowanej poprzez intonem konkluzywny, realizującej moment aktu komunikacji), wyznaczonej poprzez pamięć dyskursywną (*mémoire discursive*); między jednostkami dyskursu zachodzi interdependencja, zob. Berrendonner 2002. Terminem makroskładnia obejmuje się wszystkie typy struktur syntaktycznych: kookurencję, działania na STR oraz dodatkowe struktury (w tym także np. apozycje, dyslokacje, zdania oderwane, współrzędne czy podrzędne); łączy je przynależność do poziomu wypowiedzenia/wypowiadania (*énonciation*)⁵. Podział ten w zasadzie odpowiada podziałowi na zdanie i wypowiedzenie w przyjętym tu sensie.

Składnia struktur predykatowo-argumentowych Stanisława Karolaka (1984) jest modelem wyabstrahowanym z konkretnych użyć, nieuwzględniającym realizacji ani STR⁶. Wypowiedzenie w przyjętym tu sensie to użycie zdania, nie może być jednak zrównane z konkretną realizacją jednostkową (por. np. niewypełnienie pozycji argumentu); jest typem, a nie okazem – tylko przy takim ujęciu możliwe jest wskazanie reguł i wyjaśnianie istniejących ograniczeń tworzenia wypowiedzeń. Przywołane właściwości jednostek poziomu wypowiedzeniowego, jak np. otwieranie miejsc dla innych wyrażień,

⁵ Autorzy ci wykorzystują wprowadzony aparat pojęciowy także do opisu zmian funkcjonalnych w języku, w wyniku których wyrażenia i całe struktury składniowe (zdaniowe) zaczynają pełnić nowe funkcje – wypowiedzeniowe.

⁶ Precyzyjniej rzecz ujmując, uwzględnia się – rozpatrując rzecz teoretycznie – jakie zależności mogą zachodzić między daną SPA a STR. Zależność jednoznaczna między SPA a STR może być wskazana jedynie dla zdania składającego się z jednego wyrażenia wyznaczającego i predykatu.

wchodzenie w związki z wyrażeniami określonego typu, wskazują na istnienie swoistej „składni” tego poziomu. Wzbogacenie opisu wypowiedzenia o struktury niewymagane (przyłączone) pozwala na sformułowanie „pełnoprawnej składni” wypowiedzenia („składni pragmatycznej”) z właściwymi jej regułami, wyznaczanymi inaczej niż na poziomie zdania.

3. Wypowiedzeniowe struktury syntaktyczne w przyjętym tu sensie to struktury syntaktyczne niezależne od wymagań leksykalnych (semantyczno-składniowych) wyrażen wchodzących w skład zdania, właściwe wyłączenie poziomowi wypowiedzenia. Tak scharakteryzowane warunki spełniają: 1) struktury syntaktyczne determinujące STR, czyli struktury komunikacyjne; oraz 2) struktury syntaktyczne przyłączone, tzn. struktury funkcjonalne.

Ad 1) Struktury syntaktyczne determinujące STR (struktury komunikacyjne) to struktury związane w wyróżnianiem tematu lub rematu, por. np. dyslokację czy zdania rozszczerzone. (Por. także np. teorię MIC, *Meta-informative Centering* (Włodarczyk i Włodarczyk 2013), stosowaną do opisu korelacji między elementami reprezentującymi różne poziomy języka a strukturą informacyjną („meta-informacją”). Wykładnikami struktury informacyjnej wypowiedzenia mogą być elementy morfologiczne, leksykalne, składniowe, ale także uporządkowanie linearne wraz z realizacją prozodyczną, zob. Bogusławski 1977. W typologii struktur semantyczno-komunikacyjnych Igora Mel’cuka, poziom składniowy reprezentują następujące struktury (Mel’cuk 2012: 289–390):

- a) thematicity: prolepsis: *That movie, Bill says it is great*;
- b) givenness: *Un beau soir, il descend chez moi [une de mes voisines]*;
- c) focalization: dislocation: *Mon père, je lui ai acheté ce livre*; clefting: *It is Mary on whom I depend*; pseudo-clefting: *The one on whom I depend is Mary*; passivization;
- d) perspective: foregrounded: *Je lui ai lavé la tête*; backgrounded: *Napoleon (who always respected an outspoken oponent) invited ...*;
- e) emphasis: repetition etc., *John does love Mary* [‘I insist on the truth of what I’m saying’].

Przyjąć trzeba, że istnienie struktur komunikacyjnych ma charakter uniwersalny (każdy język dysponuje jakimiś środkami służącymi do wyróżniania elementów STR), jednak zestaw typów i wykładników w poszczególnych

językach nie pokrywa się, por. tematyzujące japońskie *wa* i pol. *jeśli chodzi o: inu-wa niwa-ni i-masu* vs. *Pies* ↗ *jest w ogrodzie* vs *Jeśli chodzi o psa ...* (Wierzbicka 1971); czy struktury z dyslokacją: pol. *Maria, ona jest bardzo zmęczona.* vs. **Ona jest bardzo zmęczona, Maria.* i franc. *Elle est très fatiguée, Marie.*

Ad 2) Struktury syntaktyczne przyłączone (funkcjonalne) tradycyjnie były opisywane bądź jako elementy pozazdaniowe, por. „wypowiedzenia bez węzła syntaktycznego”, „zdania nie połączone syntaktycznie”, „wyrażenia poza związkami, które nie są związane z żadnym członem zdania” (Grzegorzczkowska 2006: 76), bądź jako rozwinięcia członów nadrzędnych. Sformułowania te wskazują wyłącznie na brak związku składniowego między elementami wchodzącymi w relację, nie wyjaśniają jednak istotnych dla nich funkcji, które sprowadzane były do „związku skojarzeniowego” (Klemensiewicz 1953). Proponowano uznanie tych „niezbyt popularnych wśród syntaktyków konstrukcji” (Górny 1962) albo za przekształcenie innej struktury składniowej (wyjściowej), albo za struktury nie powiązane syntaktycznie – z tego względu były one usuwane na margines składni, a w gramatykach opisywane na ostatnich pozycjach jako część resztkowa. Struktury takie traktowane były jako rodzaj specyficznego związku składniowego, opisywano je w terminach składniowych: przydawek różnego typu czy zdań „przystawionych”, por.:

Klemensiewicz (1953):

- przydawka rzeczowna: *kobieta demon; brat lekarz; ... stoi ... brzoza biała, kochanka, z małżonkiem swym, grabem; oprócz górali beskidowych, Podhalań, (...), istnieje jeszcze wiele szczepów góralskich;*
- przydawka orzekająca: *dziecko, chore, drżało z zimna; największy z mistrzów – Mickiewicz;*
- wypowiedzenia zestawione, np. z parentezą.

Jodłowski (1976):

- synonimizowanie: *w sobotę, czyli pojutrze; Stefan, to jest mój brat;*
- przydawki rzeczowne: *inżynier elektryk* (obligatoryjne dla pełności informacji); *obaj, Widmar i chirurg, ...* (nieobligatoryjne, informacja dodatkowa);
- przydawki dopowiadające: *Weszła nowa osoba, przystojna i młoda;*
- wypowiedzenia: dopowiadane (*Zwiedzałem raz wystawę grafiki amerykańskiej, bardzo dziwną*); oderwane (*Piskorz, który to był?*); zestawione (*Daleko jeszcze? – krzyczał oficer*); wtrącone (*Lalo wtedy, pamiętam, jak z cebra*);

nawiasowe (*Można zapamiętywać (do pewnego stopnia) to, co się chce zapamiętać*).

Powyższe przykłady reprezentują różne poziomy – leksykalny (np. *czyli*), składniowy (np. przydawka rzeczowna), struktura formalna (np. wtrącenie) lub semantyczna (np. synonimizowanie). Punktem wyjścia w takich zestawieniach były właściwości formalne wyrażeń; podejście takie, jeżeli nie następuje po nim szczegółowa analiza wyróżnionych typów, może być uznane jedynie za wstępne przybliżenie omawianych zjawisk, por. wyczerpujące analizy zdań względnych i różnych ich funkcji przedstawione przez Leona Zawadowskiego (1952).

W kontekście celu niniejszych analiz istotna jest odpowiedź na pytanie, czy całą dowolność właściwą realizacji można sprowadzić do zestawu reguł, rządzonych przez kategorie pojęciowe, nie formalne – nie chodzi bowiem o wyliczenie sposobów włączania różnych konstrukcji w strukturę zdania (zasada prymatu struktury pojęciowej nad formalną, zob. Karolak 1972, obowiązuje także na poziomie wypowiedzenia). Należy zatem dążyć do wskazania gotowych struktur funkcjonalnych, które można opisać za pomocą określonej reguły (na czym działa i co się otrzymuje w wyniku jej zastosowania).

Tabela 1. Zestawienie zdaniowych i wypowiedzeniowych struktur syntaktycznych

	zdanie	wypowiedzenie
podstawowa struktura	SPA	STR
łączenie	związek składniowy (zależność)	współwystępowanie (kookurencja)
składniki związku	elementy pojęciowo-kategorialne (jednostki języka)	elementy funkcjonalno-komunikacyjne (makroskładniki, „jednostki dyskursu”)
rozwijanie	zdanie złożone	wypowiedzenie złożone
dołączanie	modyfikatory (do argumentu, predykatu lub SPA)	wypowiedzeniowe struktury przyłączone (kompozycja)
transformacje (zmiana funkcji)	– zdaniowe – wypowiedzeniowe	– struktury komunikacyjne (na STR) – struktury funkcjonalne
reguły szyku	strukturalne	komunikacyjne

Źródło: opracowanie własne.

4. Odnośnie do struktur syntaktycznych funkcjonalnych w ramach kategorii nadrzędnej, jaką jest przyłączanie elementów, można wskazać trzy podstawowe mechanizmy, mianowicie dopowiadanie, zestawianie i rozwijanie – oraz przyporządkowane im struktury formalne, odpowiednio: apozycja, człony równorzędne i zdanie względne. Co istotne, poszczególnym strukturom formalnym na poziomie pojęciowym mogą odpowiadać odmienne układy treści.

4.1. Dopowiadanie – apozycja, por.

a) *Janek, wzruszony, podszedł do nowożeńców.*

b) *Janek, mój brat, podszedł do nowożeńców.*

Zgodnie z tradycyjnymi ujęciami powyższe zdania reprezentują dwa typy wyróżniane ze względu na właściwości formalne: a) przydawka przymiotna i b) przydawka rzeczowna. Przyjmuje się, że funkcja takich struktur polega na rozwijaniu informacji wyrażonej w zdaniu głównym, jej dodatkowej charakterystyce, por. „przydawka dopowiadająca”. Analizowane struktury z semantycznego punktu widzenia były opisywane przez Zuzannę Topolińską (1984) w kontekście sposobów uzupełniania grupy nominalnej, por. grupy imienne użyte predykatywnie, np. *Basia, moja przyjaciółka, przyszła ostatnia* (tj. ‘Basia, która jest moją przyjaciółką ...’), zob. Topolińska 1984: 324. Z kolei Anna Wierzbicka zdania typu b) opisuje jako metazdania, zdania stwierdzające identyczność, w których nie chodzi o orzeczenie własności bycia bratem (itp.), ale o wymiennosc (koreferencjalność) wyrażen (zob. Wierzbicka 1969: 120–121). Zatem, zdanie b) realizuje ekwiwalencję odpowiadającą wyróżnionemu przez Topolińską (2008a) schematowi *X to (jest) Y*, por. *Ten pan to mój znajomy* (nazwa przyporządkowana jest nazwie, mówiący ustanawia tożsamość, identyczność obiektu, zestawia nazwy ze względu na sytuację komunikacyjną); w odróżnieniu od schematu *X jest Y-iem*, np. *Ten pan jest moim znajomym* (*X* ma cechę *Y*, odzwierciedla się układ faktów w rzeczywistości pozajęzykowej), zob. Topolińska 2008a: 36; tylko układ *X to (jest) Y* jest sytuacyjnie nacechowany (aktualizowany), co odpowiadałoby czynnikom komunikacyjnym związanym z wypowiedzeniem. Także S. Karolak zdania stwierdzające tożsamość, np. *Vous êtes la reine*, charakteryzuje jako zdania metajęzykowe (wyrażenia pełniące funkcję orzeczenia grama-

tycznego nie są w takich zdaniach orzeczeniami semantycznymi (logicznymi), ale potencjalnymi podmiotami – *vous* i *la reine* odnoszą się do tej samej osoby), zob. Karolak 1972: 78–79.

Można wskazać szereg różnic między zdaniami typu a) i b). Ze względu na relację między składnikiem określanym a określającym tylko w zdaniach typu a) można ewentualnie⁷ ustalać związki między składnikami, por. np. strukturę zależnościową *wzruszony Janek* (zgodnie z terminologią S. Karolaka (1972) wyrażenie funkcjonalne przeniesione zostało do pozycji podmiotu) czy *Janek, wczoraj, podszedł do nowożeńców* (*wczoraj* nie wchodzi w skład podstawowej SPA); składnik przyłączony w stosunku do predykatu podstawowego pełni funkcję argumentu lub modyfikatora. Natomiast w zdaniach typu b) z punktu widzenia zajmowanej pozycji relacja między członem określanym a określającym to konkurencja – każde z wyrażen może być użyte samodzielnie, cechuje je bowiem tożsamość funkcjonalna; charakterystyczny jest także brak ograniczeń ze względu na funkcję członu określanego, por. np. *tu, w Toruniu; szybko, lotem błyskawicy*.

Szyk składników w zdaniach typu a), mianowicie postpozycja, ma motywację komunikacyjną: najpierw wyznacza się element, który potem jest charakteryzowany, por. **Wzruszony, Janek, ...*; **Chore, dziecko, ...*. Z kolei ekwiwalencje w zdaniach typu b) ze względu na wskazaną wymiennosc wyrażen językowych odznaczają się szykiem formalnie zmiennym, por. *Janek, mój brat, podszedł do nowożeńców*. vs. *Mój brat, Janek, podszedł do nowożeńców*, jednak w konkretnym wypowiedzeniu dana równoważność ustanawiana przez mówiącego bazuje na rozkładzie informacji *novum – datum*.

Przyjmowana interpretacja analizowanych struktur poprzez zdanie względne, por. Topolińska 1984 (Renata Grzegorczykowa uznaje zdanie względne za prymarne w stosunku do analizowanych struktur, por. *Chłopiec, którego spotkałem wczoraj, ...* i przekształcenie: *Chłopiec, spotkany*

⁷ Przyjmuję, że poszczególne struktury składniowe nie są do siebie sprowadzalne (jako realnie dokonane przekształcenia), tzn. nie można twierdzić, że w psychice mówiącego jakaś struktura poprzedziła inną, która została zastosowana w zdaniu, por. *Wzruszony Janek podszedł do nowożeńców; Janek, który był wzruszony, podszedł do nowożeńców; Janek był wzruszony, kiedy podszedł do nowożeńców*. Por. także interpretację struktury syntaktycznej komunikacyjnej *Maria, ona jest bardzo zmęczona* jako przekształcenie zdania *Maria jest bardzo zmęczona*.

wczoraj, zob. Grzegorzczkova 2006: 76)⁸, mogłaby co najwyżej odnosić się do zdań typu a), por. *Janek, który był wzruszony, podszedł do nowożeńców*, nie zaś do zdań typu b), por. *?Janek, który jest/był moim bratem, podszedł do nowożeńców* – brak możliwości jednoznacznego wskazania formy czasownika, por. *był/ jest*, świadczy o tym, że w takich zdaniach nie jest opisywana sytuacja z rzeczywistości pozajęzykowej.

Odmierna jest także funkcja analizowanych struktur: w a) jest nią wskazanie dodatkowej informacji⁹, w b) ustanowienie równoważności potrzebnej w chwili mówienia.

Proponowana tu interpretacja struktur dołączonych bazuje na zdaniu wtrąconym (formalnie), ale funkcjonalnie działającym jak koniunkcja: por. *Janek, a był on wzruszony, podszedł do nowożeńców*. Jest to zatem osobna struktura włączona w podstawową, „metajęzykowa” jak koniunkcja, por. *Janek (wzruszony) podszedł do nowożeńców; Janek (mój brat) podszedł do nowożeńców*.

⁸ Analogiczne rozwiązanie przyjmują autorzy hasła APOZYCJA w EJO, uznając, że apozycja jest skrótem zdania względnego i pełni analogiczną funkcję (ograniczającą lub rozwijającą). W analizowanych przykładach realizowana jest funkcja rozwijająca (dodatkowa charakterystyka przedmiotu wskazanego), bowiem wyrażenie określane samodzielnie wyznacza przedmiot, por. przykłady z EJO: *Warszawa, stolica Polski; Pan, geniusz matematyki, nie mógł popełnić tak elementarnego błędu*. Zob. też Moroz 2011.

⁹ Z. Topolińska (1984) grupy apozycyjne ze względu na funkcję przeciwstawia restryktywnym (które są włączone do grupy imiennej (por. *rozkojarzeni młodzi ludzie*), wykładnikiem typu jest intonacja (rozkład pauz), por. „Atrybut pozytywny niesie *ex definitione* uzupełniającą, a nie wyznaczającą charakterystykę referenta grupy. Wprowadzenie atrybutu do ciągu podstawowego, tj. jego głębsza integracja formalna, jest wyrazem głębszej integracji semantycznej.” (Topolińska 1984: 339). Por.

Ci młodzi ludzie, rozkojarzeni, nie panują nad sobą. [(RQx_i] x_j] x_{j+1}

Ci młodzi ludzie są rozkojarzeni. [RQx_i] x_j

Ci rozkojarzeni młodzi ludzie nie panują nad sobą. [RQx_{i+j}] x_{j+1}

[R – charakterystyka referencyjna; Qx – ilościowa; X – treści predykatywne] (Topolińska 1984: 335).

Zdaniem Topolińskiej, o słabszej lub głębszej integracji decydują czynniki semantyczne, w drugiej instancji – formalne, mianowicie do ciągu podstawowego wchodzi wykładniki cech inherentnych przedmiotów, natomiast w apozycji umieszcza się przypisywane im cechy relacyjne; wykładniki jednoleksmowe wchodzi do ciągu podstawowego, podczas gdy konstrukcje złożone umieszczane są poza nim, zob. Topolińska 1984: 339.

Zatem, typ a) należy uznać za przekształcenie struktury zdaniowej w wypowiedzeniową (zmiana dotyczy rozkładu treści); o jej statusie wypowiedzeniowym świadczy brak ograniczeń co do przynależności gramatycznej i stopnia złożoności elementu określającego w a), warunkiem pełnienia funkcji dodatkowej informacji w części tematycznej jest różnorodność funkcjonalna elementu określającego (B) w stosunku do określanego (A). Natomiast typ b) jest osobnym, nieredukowalnym schematem syntaktycznym, działającym od razu na składnikach STR, jest więc strukturą wypowiedzeniową, która cechuje się brakiem ograniczeń co do przynależności gramatycznej, ale i komunikacyjnej (w STR) elementu określanego (A), przy czym A i B są elementami tożsamymi funkcjonalnie (ale nie: semantycznie).

4.2. Zestawianie – człony równorzędne, por.:

a) *Największy z mistrzów – Mickiewicz.*

b) *Zarabia dużo – 5 tysięcy.*

W tradycyjnych ujęciach struktura zestawiona w a) kwalifikowana jest jako przydawka orzekająca, w b) jako przydawka rzeczownikowa ograniczająca¹⁰, z tego względu jedynie w odniesieniu do b) można mówić o tożsamości funkcjonalnej obydwu członów. Struktura typu a) może być interpretowana jako predykcja, por. *Największym z mistrzów jest Mickiewicz*, z kolei b) stanowi realizację zapowiedzi z pierwszej części, orzekanie dokonywane jest zatem na innym poziomie, por. „*Dużo*” *to 5 tysięcy*. Por. zmiany szyku elementów ze względu na rozkład informacji *datum – novum*: *Mickiewicz – największy z mistrzów*¹¹. vs. *Zarabia 5 tysięcy – dużo*. W analizowanych konstrukcjach drugi składnik ma nie tyle charakter predykatywny, ile stanowi akt dokonywania predykcji czy ustanawiania ekwiwalencji. Por. leksykalny wykładnik analizowanej funkcji – wyrażenie *mianowicie*.

¹⁰ Por. w EJO: *krowa rekordzistka* – ‘która jest zarazem krową i rekordzistką’, apozycja – jak się to ujmuje – pełni tu funkcję ograniczającą, obydwa wyrażenia łącznie orzekają coś o obiektach lub łącznie wyznaczają obiekt.

¹¹ Por. zdania binominatywne, zob. np. Padučeva 1992: *Mój brat – nauczyciel*, por. *Nauczyciel – mój brat*. vs. *Mój brat jest nauczycielem*, por. *Nauczyciel jest moim bratem*.

4.3. Rozwijanie – zdanie względne, por.:

- a) *Poszedł do ogrodu, gdzie rosną poziomki.*
- b) *Poszedł do ogrodu, gdzie poznał Basię.*

Relatywizacja jest zabiegiem formalnym polegającym na uzupełnieniu składnika A składnikiem B za pomocą specjalnego operatora i polega na włączeniu na pozycję argumentu wyrażenia zdaniowego. Związana jest z nią zmiana funkcji syntaktycznej, por. „derywacja syntaktyczna” (Karolak 1972). Ze względu na pełnioną funkcję wyróżnia się zdania względne dystynkcyjne i narracyjne (Zawadowski 1952) (ograniczające i rozwijające (Karolak 1972), pozytywne i restryktywne (Topolińska 1984)). Treść zdań w a) i b) nie pozwala na jednoznaczne rozstrzygnięcie, jakiego typu zdanie względne reprezentuje, tzn. czy zdanie względne służy do wyznaczenia elementu scharakteryzowanego w zdaniu głównym, czy za pomocą zdania względnego przekazuje się dodatkowe informacje na jego temat. Od takich zdań wyraźnie odróżniają się zdania wyrażające następstwo faktów, por. *a potem*, określane są one jako zdania „pozornie względne”, zob. Grzegorzyczkova 2006: 119¹². Wyłącznie zdania ze zdaniem względnym ograniczającym są zdaniem semantycznie prostymi, pozostałe stanowią złożone struktury semantyczne (dwa zdania zespolone syntaktycznie w jedną konstrukcję, zob. Karolak 1972).

Poszczególne typy zdań względnych mogą być rozpoznawane na podstawie kontekstu językowego w postaci wykładników i struktur leksykalnych. Zakładając, że zdanie względne w a) ma charakter ograniczający, a w b) narracyjny z następstwem faktów, można zaobserwować następujące zależności: a) możliwość wstawienia demonstrativum do zdania głównego (tzw. korelatu) ograniczona jest do zdań względnych ograniczających, por. *Poszedł do ogrodu (tam), gdzie rosną poziomki.* vs. *Poszedł do ogrodu (*tam), gdzie poznał Basię;* b) tylko dla b) można wskazać odpowiadające mu zdanie kon-

¹² Na odmiennosc struktur semantycznych przy zachowaniu identycznosci powierzchniowej zwracal uwage S. Karolak, por.: *Ten pan jest bratem mojej znajomej.* vs. *Ten fakt jest powodem mojej klęski.* W drugim zdaniu „(...) wyrażenie *ten fakt* nie jest tu podmiotem semantycznym (mimo że jego składnikiem jest zaimek *ten*; zaimek *ten* pełni tu funkcję anaforyczną: odsyła do odpowiedniego fragmentu lub fragmentów poprzedzającego tekstu (...))” (Karolak 1972: 119).

wersyjne z elementem *tam*, por. **Poszedł do ogrodu, tam rosą poziomki.* vs. *Poszedł do ogrodu, tam poznał Basię;* c) postpozycyjne względem zaimka wyrażenia *to, też* mogą być dodane do b), ale nie do a), por. *Poszedł do ogrodu, gdzie (tam) *to/ *też rosą poziomki.* vs. *Poszedł do ogrodu, gdzie (tam) to/ też poznał Basię.*; d) „ponowna” relatywizacja może być zastosowana tylko do zdania ograniczającego, por. *Poszedł do ogrodu, gdzie rosą poziomki, gdzie poznał Basię.*; e) wyłącznie zdania narracyjne, służące przyłączeniu informacji, mogą być parafrazowane za pomocą ‘a trzeba wam wiedzieć, że ...’, zob. Topolińska 2008b.

W tradycyjnych ujęciach struktury przyłączone ze względu na właściwości formalne opisywane są jako realizujące struktury dostawione, natomiast analizowane ze względu na powiązania treściowe z określaną częścią zdania są charakteryzowane jako struktury ograniczające bądź rozwijające (dopowiadające). Rozpatrując ich rzeczywiste miejsce w wypowiedzeniu, na pierwszy plan wysuwa się ich funkcja dodawania (czynności dodawania) nowej informacji. Ten właśnie aspekt ich funkcjonowania uniemożliwia zreferowanie struktur wypowiedzeniowych w ramie ‘powiedział, że_’, por. np. **Powiedział, że największy z mistrzów – Mickiewicz.*

5. Osobne zagadnienie z punktu widzenia prezentowanych tu analiz stanowią „wypowiedzenia przystawione” („zestawione”), tj. struktury parentetyczne i przytoczenia. Ich odmienność od struktur zdaniowych oraz najbliższe spośród analizowanych konstrukcji powiązanie ze strukturą zdania wymagało wprowadzenia do analiz składniowych osobnych kategorii, takich jak np. „związek skojarzeniowy” przeciwstawiany związkowi składniowemu i stanowiący uzasadnienie odrębności przyłączonej struktury syntaktycznej, por. uwagi Klemensiewicza (1953) na temat struktur służących komentowaniu treści zdań:

[...] nie można mówić o stosunku współrzędności lub podrzędności w wypowiedzeniu złożonym. Oba wypowiedzenia bieżą niezależnie od siebie, każde swoim torem, ale ponieważ skutek takiego czy innego skojarzenia zaczepiają o siebie myślowo, stanowią jednak całość i odrębny twór syntaktyczny.

W. Górny (1962), wskazując na to, że konstrukcje takie (punktem wyjścia w jego analizach było zestawienie) stanowią nie tyle kategorie o charakterze

formalnosyntaktycznym, co funkcjonalne, postulował ich przeniesienie do nauki o budowie tekstu (nazwał ją stylistyką), ujmowanej jako osobna, pełnoprawna gałąź badań nad językiem (por. „po przeniesieniu tych zjawisk ze składni ich ranga wzrosła”):

I tak związek myślowy, mało określony dla składni, daje się tu przetłumaczyć na terminy bardziej strukturalnotekstowe. Skojarzeniowy w momencie kształtowania tekstu, w samym tekście jest on co najmniej związkiem semantycznym opartym o sytuację utworu, formalnie zaś jest związkiem styczności tekstowej i łączności intonacyjnej. (Górny 1962: 192)

6. Wnioski z przeprowadzonej analizy można zestawić w postaci poniższych tez:

- 1) Struktury przyłączone muszą być analizowane pojęciowo, a nie formalnie; tylko taki sposób podejścia zapewnia rozpoznanie właściwych im funkcji oraz ich systematyzację.
- 2) Struktury przyłączone są nieredukowalne do schematów składniowych zależnościowych. Próby odtwarzania „pierwotnych” zależności syntaktycznych nie mają (i mieć nie mogą) poparcia w danych językowych; nie można także zaakceptować tezy, że za pomocą różnych typów struktur można wyrazić dokładnie tę samą treść, por. np. *kupił babci* vs. *dla babci* vs. *po to, żeby babcia miała; możliwe, że* vs. *może*. Każda struktura językowa ma do spełnienia właściwą jej funkcję, niesprowadzalną do innych.
- 3) Wypowiedzeniowymi strukturami syntaktycznymi są: a) transformacje struktur zdaniowych na wypowiedzeniowe; oraz b) struktury od początku wypowiedzeniowe, swoje istnienie zawdzięczające wypowiedzeniu. Potwierdzeniem tego, że działają na poziomie wypowiedniowym jest: 1) brak ograniczeń gramatycznych (klasa, stopień złożoności (frazy, konstrukcje)) nakładanych na składniki przyłączone (lub także charakteryzowane), por. brak ograniczeń dotyczących łączliwości spójników i partykuł; oraz 2) brak możliwości zreferowania zdań ze strukturami przyłączonymi w postaci mowy zależnej (w ramie *powiedział, że _*).
- 4) Struktur przyłączonych nie da się opisać poprzez ich sprowadzenie do „ograniczania” i „rozwijania” (jak to miało miejsce w tradycyjnych

ujęciach składniowych). Związek skojarzeniowy leżący u podstaw wyboru struktury przyłączonej związany jest z uzupełnianiem lub ekwiwalencją (na różnych poziomach). Semantycznie elementy wypowiedzeniowe wyrażają struktury pojęciowe właściwe elementom tzw. funkcyjnym typu: tożsamość, współlistnienie, współzależność, związek, zastępowanie.

- 5) Struktury przyłączone odzwierciedlają nie relacje zachodzące w świecie (por. poziom zdania), ale ustanawiane przez mówiącego; nie opisują samego świata (nawet jeżeli są zgodne z relacjami w świecie), ale ujawniają mówiącego, jego punkt widzenia, przez niego czynione na użytek chwili powiązania. Mają do spełnienia swoją rolę wyłącznie w momencie mówienia.

Bibliografia

- BENVENISTE É., 1966, *Problèmes de linguistique générale*, 1., Paris: Gallimard.
- BERRENDONNER A., 2002, Les deux syntaxes, *Verbum XXIV*, z. 1–2, s. 23–36.
- BOGUSŁAWSKI A., 1977, *Problems of the Thematic-Rhematic Structure of Sentences*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- DANIELEWICZOWA M., 2012, *W głąb specjalizacji znaczeń. Przysłówkowe metapredykaty atestacyjne*, Warszawa: BEL Studio.
- DUCROT O., 1980, *Les mots du discours*, Paris: Les Edition de Minut.
- EJO: Polański K. (red.), 1999, *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*, wyd. 2., Wrocław: Ossolineum.
- GÓRNY W., 1962, Zestawienie – czy tylko kategoria składniowa?, *Pamiętnik Literacki*, z. 1, s. 181–193.
- GROCHOWSKI M., KISIEL A., ŻABOWSKA M., 2014, *Słownik gniazdowy partykuł polskich*, Kraków: Wydawnictwo Polskiej Akademii Umiejętności.
- GRZEGORCZYKOWA R., 2006, *Wykłady z polskiej składni*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- HJELMSLEV L., 1979, „Langue” i „parole”, w: H. Kurkowska, A. Weinsberg (red.), *Językoznawstwo strukturalne. Wybór tekstów*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, s. 9–17.
- KAROLAK S., 1972, *Zagadnienia składni ogólnej*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

- KAROLAK S., 1984, Składnia wyrażen predykatywnych, w: Z. Topolińska (red.), *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Składnia*, Warszawa: PWN, s. 11–211.
- KAROLAK S., 2002, *Podstawowe struktury składniowe języka polskiego*, Warszawa: Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy.
- KLEMENSIEWICZ Z., 1953, *Zarys składni polskiej*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- JODŁOWSKI S., 1976, *Podstawy polskiej składni*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- MEL'CUK, I., 2012, *Semantics. From meaning to text*, 1, Amsterdam/ Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- MOROZ A., 2011, Wstawianie i dostawianie – dwie operacje metatekstowe, *Prace Filologiczne LX*, s. 207–216.
- PADUČEVA E.V., 1992, *Wypowiedź i jej odniesienie do rzeczywistości (Referencyjne aspekty znaczenia zaimków)*, przeł. Zofia Kozłowska, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- SAUSSURE F. DE, 1961, *Kurs językoznawstwa ogólnego*, przeł. K. Kasprzyk, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- SAUSSURE F. DE, 2004, *Szkice z językoznawstwa ogólnego*, przeł. M. Danielewiczowa, Warszawa: Wydawnictwo Akademickie DIALOG.
- TOPOLIŃSKA Z., 1984, Składnia grupy imiennej, w: Z. Topolińska (red.), *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Składnia*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, s. 301–389.
- TOPOLIŃSKA Z., 2008a, Wtórna kopula *to* w polskim języku literackim, w: Z. Topolińska, *Z Polski do Macedonii. Studia językoznawcze*, t. 1: Problemy predykcji, Kraków: LEXIS, s. 36–41.
- TOPOLIŃSKA Z., 2008b, *To, co...* – centralna formuła słowiańskiej relatywizacji, w: Z. Topolińska, *Z Polski do Macedonii. Studia językoznawcze*, t. 1: Problemy predykcji, Kraków: LEXIS, s. 274–278.
- WAJSZCZUK J., 1997, *System znaczeń w obszarze spójników polskich. Wprowadzenie do opisu*, Warszawa: Katedra Lingwistyki Formalnej UW.
- WAJSZCZUK J., 2005, *O metateksie*, Warszawa: Katedra Lingwistyki Formalnej UW.
- WAJSZCZUK J. 2011, *Oprócz* – jaka to część mowy? Rozważania na marginesie Andrzeja Bogusławskiego studium o znaczeniu rosyjskiego *krome*, *Poradnik Językowy*, z. 1, s. 96–109.
- WIERZBICKA A., 1969, *Dociekania semantyczne*, Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
- WIERZBICKA A., 1971, Metatekst w tekście, w: M. R. Mayenowa (red.), *O spójności tekstu*, Wrocław: Ossolineum, s. 105–121.

WŁODARCZYK A., WŁODARCZYK H. (red.), 2013, *Meta-informative Centering in Utterances – Between Semantics and Pragmatics*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

ZAWADOWSKI L., 1952, *Zagadnienia teorii zdań względnych*, Wrocław: Wrocławskie Towarzystwo Naukowe.

Macrosyntax – the syntactic structures at the level of utterance

(s u m m a r y)

The aim of this article is to present the general characteristics of selected syntactic structures (which used to be assigned to the syntax level of language in earlier works) as structures representing the realization of a sentence (*parole*). I introduce the term *macrosyntax*, then I distinguish the utterance-level of language from the clause-level and I describe some structures which, as we observe in language, from the semantic point of view are closely related to the level of utterance, cf. apposition, equivalent clauses, a relative clause.

